

УЧИТЕЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Мирослава МАЗУРОК,

*методист кабінету редакційно-видавничої діяльності
Рівненського обласного інституту
післядипломної педагогічної діяльності*

**«МОРЕ І ВІЧНА ПІСНЯ ХВИЛЬ...»
(МАРИНІСТИЧНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ
ЛЕСІ УКРАЇНКИ)**

*«... Море своїм блиском та грою
додає мені одваги та надії»
З листів Лесі Українки*

Образи моря, його стихій та пейзажів від давнини і дотепер є джерелом творчості й натхнення багатьох поетів, художників та музикантів. Зазвичай літературний пейзаж моря за своєю палітрою барв, чуттєвістю, натуральністю абсолютно не поступається живописному варіанту, як і навпаки. Мабуть, немає жодного митця, який, побувавши біля моря чи подорожуючи ним, не намагався присвятити морській тематиці чи то весь твір, чи то його окремі фрагменти, епізоди.

Загалом українська мариністична традиція має давню історію. На думку дослідників, море окреслилося ще в українському фольклорі, увиразнилося в добу козаччини, знайшовши для себе культурно-історичну й географічну репрезентацію в історичних піснях, думах, баладах тощо. У сучасному літературознавстві спостерігається зацікавленість морською темою, однак виокремлюються лише деякі аспекти в дослідженні мариністики.

За визначенням Олени Колінько, мариністика (*від франц. marine, італ. marina, лат. marinus – морський*) – це особливий різновид літератури, представленої ліричними, епічними, драматичними жанрами, класичними і сучасними, часто модернізованими і трансформованими, у яких превалюють морські мотиви, образи, морські пейзажі. Крім того, це живі безпосередні враження від водної стихії, авторське «море-відчуття» і «море-розуміння», це складник філософської картини світу. У сучасному літературознавстві також спостерігається зацікавленість морською тематикою, однак виокремлюються лише деякі аспекти в дослідженні мариністики. Загалом вона залишається досить невивченою як у зарубіжній, так і вітчизняній науці [2].

В українській літературі кінця XIX – початку XX ст. мариністична тематика звучала по-новому, свідченням чого є творчість Лесі Українки – її поезія, проза й епістолярій. Змалювання нею краси моря, гармонії морської стихії загалом дає повніше уявлення про твір та значно підсилює ліричні, часто романтизовані описи, стираючи межу між твором і реальністю, читачем і героєм.

Мета статті – проаналізувати мариністичні мотиви у творчості Лесі Українки, окреслити символіку образів морської стихії; спроектувати автобіографічні моменти з життя поетеси на введені в тексти її творів мариністичні символи.

Отож у своїй ліриці Леся Українка приділила пейзажу моря особливу увагу. Її справедливо можна вважати українським поетом-мариністом у широкому розумінні цього слова. Варто зауважити, що образ моря в українській поезії не був новим, однак Леся Українка як спостережливий і вдумливий пейзажист-мариніст збагачує поетичний малюнок моря низкою конкретно-художніх деталей, відтворюючи морський пейзаж зі всіма його барвами та відтінками.

Мало хто знає, що Леся ще й прекрасно малювала, особливо морські пейзажі. Поетеса була широко обізнана з історією та теорією живопису, з тонким смаком й умінням відтворювала пейзажі моря. Вона настільки жадібно бралася до навчання з різних галузей, що іноді це лякало її батьків, як і трапилося з ідеєю професійно займатися малюванням. Тоді юна мисткиня звернулася до бабуні по фінансову допомогу і навчалася, хоча й недовго, у Київській рисувальній школі, якою керував Олександр Мурашко. Її називали першою жінкою-мариністкою в українському мистецтві. Однак, на жаль, збереглася лише одна картина Лесі Українки олійними фарбами.

Через хворобу поетеса була приречена до постійних подорожей: на лікування, консультації до авторитетних фахівців. Урешті-решт хоч «не туристкою, а пацієнткою» доля її постійно штовхатиме до переїздів: Німеччина, Австро-Угорщина, Одеса, Крим, Італія, Кавказ, Єгипет... Навіть сама себе вона називала «*boule vagabonde*» – мандрівним клубочком-перекотиполем.

У 1888 р. Леся Українка вперше їде до моря. Тоді батько привіз її на цілющі лимани Одещини. У листі до брата Михайла на початку жовтня того ж року вона пише: *«Ну та й море ж було у той день! Певне, вже так задля нас вигладилось та причепурилось: синє-синє, з білими гребнями, з рожевими відблисками, з темно-зеленими тінями, з золотими іскрами при заході сонця. Я все стояла з того боку парохода, де не видно берега, не хотілось мені його бачити, хотіла я бачить море в цілیم просторі його, у всій красі його, а земля заважала б сьому».*

Значущим місцем у її житті на той період була одеська дача Михайла Комарова. Він був найближчим і найкращим другом родини Косачів. Його дочка Маргарита, яку Леся називала Гретхен, стала однією з найближчих її подруг.

Саме в Одесі Леся у 18 років вперше безпосередньо побачила море. Відомий бібліограф Богдан Комаров залишив докладний опис тієї подорожі: *«Закохана в море, Леся часто мріяла звідати його простори, побувати ген там, за обрієм. Нарешті бажання збулось».*

Леся Українка з братом Михайлом на березі Чорного моря

Під враженням від мандрівки вона створює ліричний цикл «Подорожі до моря». Ця збірка і є її першими відгуком про море:

*Море, море! Без краю просторе,
 Руху повне і разом спокою!
 Забуваю і щастя, і горе —
 Все наземне, — з'єднатись з тобою
 Я жадаю на час, на годину,
 Щоб не бачить нічого на світі,
 Тільки бачить осяйну долину
 І губитись в прозорій блакиті!..*

Тоді Леся провела на Одещині майже два місяці. Наприкінці літа Олена Пчілка приїхала, щоб забрати доньку. Після цього знайомства із морем, куди б не їхала поетеса на лікування – чи то в Крим, чи в Єгипет – її шлях завжди пролягав через Одесу. Тут вона лікувалася, відпочивала, працювала, спілкувалася з родиною Комарових. Із 1888 по 1913 роки Леся приїздила до цього міста не менше 20 разів [8]:

*За час, за годину тебе я покину,
 Величчє море таємне!
 І знов мене прийме, огорне, обійме
 Щоденщина й лихо наземне.
 І в рідному краю не раз спогадаю
 Часини сі любі та милі!
 Прощай, синє море, безкрає, просторе, —
 Ви, гордії, вільнії хвилі!*

З Одеси рушили на вантажно-пасажирському пароплаві. «Це старовинний корабель, що пересувався поволі за допомогою двох величезних коліс. Уже в ті часи кораблі з колесами були рідкістю на морі, а старенький «Тургенєв» все ще не розлучався з ними і сновигав по гладенькій воді, важко плескаючи платівками. В бурхливу погоду він злякано ховався в закутку тихої бухти», – пише Б. Комаров.

Під час цієї мандрівки Леся познайомилась із Аккерманською (Білгород-Дністровською) фортецею. Її приголомшили страшні товстезні мури фортеці і безперечно вразила морська подорож. Богдан Комаров описує: «Коли поверталися з Акермана, Леся самотньо і мовчки сиділа на палубі пароплава з правого борту, що звернений був до відкритого моря. Її погляд блукав у морському безмежжі».

Леся Українка любила і прогулянки човном. У листі до О. П. Косач (сестри) від 23 липня 1891 року Леся Українка із захопленням писала: «Ой, Пуцю, шкода, що ти не їздив човном при місяці по морі, – ото-то добро! Я, після того, як двічі проїхала таким способом, то тепер мені аж мріється, як би його знов яким способом пуститись на море у білому човнику!». Очевидно, мандрівки човном давали можливість опинитися серед морської стихії, відчувати себе її частиною, нарешті – віддатися насолоді безпосереднього споглядання і роздумів. Водночас на цьому захопленні позначилася і дитяча заборона. Зі спогадів О. Косач-Кривинюк відомо, що літом 1883 року родина гостювала в маєтку бабусі в Гадячі. Товариство часто подорожувало річкою, Лесею не брали через болі в руці і підозру на ревматизм: «Здебільшого доводилося й Лесі зі смутком лише дивитися на те збирання, а самій не їхати човном, хоч вона пристрасно завжди любила всяку воду і плавання нею» [1].

Крим став ще одним визначним місцем у житті Лесі Українки. Він був місцем зцілення, джерелом творчості, життєвої сили і творення для поетеси. Леся Українка називала його «колискою своєї творчості». Під кримським небом вона завершувала свій дебютний драматичний твір «Блакитна троянда і знамениту «Кассандру», написала значну частину драми «Руфін і Прісцилла», яку вважала чи не найважливішим твором у своєму доробку, створила драматичний діалог «Айша та Мохаммед», що засвідчує її глибокий

інтерес до культури кримськотатарського народу, оповідання «Над морем», у якому зображена курортна Ялта кінця XIX ст. Тут народжувалися нові задуми, написано безліч листів до близьких людей, то ж не дивно, що перебуваючи в різних куточках світу, вона не раз подумки поверталася до Криму, він виринав у її спогадах та уяві. *«Я бачила три осені в Ялті...»*, – писала в одному з листів письменниця [5].

Леся Українка в Криму, 1897 рік

Уперше хвора на сухоти вона приїхала на півострів влітку 1890 року. У Саках вона місяць лікувалася знаменитими грязями, живучи на приватній квартирі. Зі спогадів Лесиної сестри Ольги відомо, що поетеса розповідала близьким, *«яка там пекельна спека була, яка нудьга, як тяжко було зносити грязеві ванни»*. Однак ефекту від них не було, і Леся з матір'ю переїхали до Євпаторії. Там поетеса написала перший вірш про Крим і красу моря – «Тиша морська». Потім була Євпаторія, Севастополь, Ялта, колишня столиця Кримського ханства Бахчисарай.

Один з віршів був написаний посеред моря, на пароплаві, на якому мати з донькою прямували в Севастополь. Так почався перший туристичний маршрут Кримом, який Олена Пчілка подарувала доньці на завершення лікування. Після Севастополя вони побували в Бахчисарай, аби побачити на власні очі історичні, легендарні місця, оспівані в літературі.

У другій половині червня 1891 року Лариса Косач-Квітка знову приїхала до Криму, в Євпаторію, на лікування. Другий кримський період Лесі Українки був зумовлений загостренням недуги, необхідністю змінити клімат. Напередодні поїздки поетеса зазначає: *«Се перший раз, що їду на лічення з охотою»*. Поетеса оселяється спочатку на дачі в урочищі Чукурлар, а згодом переїжджає в центр Ялти, де живе майже рік. *«...Тут дуже гарно і добре, – розповідає вона в листі до сестри, – знов олімпійське повітря, після 5 днів вітру море як дзеркало, і їздити по ньому се просто втіха, варта богів»*.

Востаннє Леся з чоловіком Климентом Квіткою побувала в Криму в 1907–1908 роках: Севастополь, Балаклава, Алушка, Ялта, Євпаторія. Цей третій період в кримському літописі поетеси зумовлений хворобою Климентія Квітки, вона вирішує будь-що відправити його з холодного Києва на південь:

*Південний краю! як тепер далеко
Лежиш від мене ти! за горами крутими,
За долами розлогими, за морем,
Що вже тепер туманами густими
Укрилося, бурливе. Та не страшно
Моїм думкам осінньої негоди
На Чорнім морі.*

Поетеса присвятила півострову цикли віршів «Кримські спогади» і «Кримські відгуки». Саме в циклі «Кримські спогади» (1890–1891) зустрічаємо майстерне й досконале відтворення неймовірної краси Чорного моря. У пейзажних картинах моря в цьому циклі переважають яскраві барви, світло, сонце. Леся Українка описує Чорноморське узбережжя як «ясну країну», як «сторону прекрасну», «край вічного проміння». У поезії «Тиша морська» поетеса подає неперевершене зображення морського штилю в сонячний день:

*В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.*

*Певно, се країна світла
Та злотистої блакиті...
Певно, тут не чули зроду,
Що бува негода в світі!*

Вірш водночас свідчить про мужність та витривалість Лесі, готовність пройти всі життєві випробування, не покладаючи рук. Ця поезія написана у складний для неї час. Через недугу їй часто доводилося мандрувати в пошуках методів одужання. У листі до Л. М. Драгоманової-Шишманової 4 травня 1902 року Леся Українка писала: «Подоріж морем завжди була добрим способом на мої нерви; *tal de ter* (морська хвороба – франц.) мене ніколи не бере, а їм і сплю я на морі за двох, отже, мушу вдвоє і поправитись проти сухопутного». На життєвому шляху Лесі траплялися різні перешкоди, що згуртували її та зробили духовно сильнішою. Тож вона є прикладом для всіх, що ніколи не потрібно здаватися, які б проблеми не траплялися.

У віршах «На човні», «Бахчисарай», натрапляємо на характерне для пейзажів Лесі Українки багатство кольорів, простору моря. Тут *ясне небо, ясне море*. Це країна *золотої блакиті*. На *синьому морі вітрила білі, хвилечка перлиста*, навкруги *світло-рожеве і срібне*.

У вірші «Безсонна ніч» (1891) бурхливе нічне море викликає в поетеси асоціацію з тогочасним суспільним життям та новим справедливим суспільним ладом. У поезії «Негода» також переважають такі ж мотиви, вона закликає море затопити цю «країну неволі»:

*Сильне море! зберися на силі!
Ти потужне, нема тобі впину, –
Розжени свої буйнії хвилі,
Затопи сю нещасну країну!*

Євпаторія, 1891 рік.

Крим надихнув Лесю на створення багатьох творів. У листі до М. П. Драгоманова від 28 липня 1891 року, перебуваючи в Євпаторії, вона пише: *«А тут саме сонце та море своїм блиском та грою додає мені одваги та надії; якби тільки я не була тут сама-самісінька, то зовсім би мені було добре»*.

У циклі «Кримські спогади» Леся Українка порівнювала Крим з розбитим човном. Вона журилась, що люди тут живуть у країні, де править неволя. Поетеса мріяла, щоб *«розбуджене море народного гніву очистило від поневолювачів нещасну країну»*.

Про цикл «Кримські спогади» Іван Франко зазначив, що у ньому поетична майстерність Лесі Українки сяє повним блиском. Він підкреслив, що *«талант нашої письменниці доходить до повної дозрілості, при всій своїй ліричній експансивності підноситься до того об'єктивізму, що вміє відрізнити власне горе від загального порядку фактів і ідей, не попадає в чорний песимізм під впливом власного страждання...»* [6].

Поетеса прожила 42 роки, і майже три роки з них провела в Криму. Завдяки Криму та ханському палацу у Бахчисараї Лесю зачарував таємничий світ Сходу. На кримському узбережжі – в Ялті – вона познайомилася із Сергієм Мержинським, з якого прийнято розпочинати історію Лесиних особистих стосунків. Спочатку вона не оцінила нового знайомого. Згодом їхні стосунки переросли в сильне кохання. Часто вони мандрували один до одного у гості.

Загалом море давало Лесі можливість мандрувати. Не зовсім у тому статусі безтурботної туристки, про який їй мріялось, але все ж вона підкорювала країни та континенти. Кожен курорт вона старанно описувала у листах до родичів. *«Похожа на Парнас із різними гіпокренами і кастальськими потоками болгарська Валдая. Життєствердне, сповнене сонця і квітів, Сан-Ремо. Колоритна Грузія, де проза життя добувається тяжко, але поезію і добувати не треба, сама оточує навколо»*.

Леся Українка в Сан-Ремо у 1902 році

У Сан-Ремо море постійно було перед очима Лесі Українки, досить було перейти садок, як вона опинялася на березі. *«Хтось (так називала себе Леся Українка) пише у себе в хаті, але з вікна бачить море широко й далеко, – писала вона до Ольги Кобилянської в*

січні 1902 року, – і чує як воно лютує, хтось тут його бачить цілий день, а чує завжди навіть крізь сон, бо воно тут близько».

У листі від 3 липня 1902 року Леся Українка писала подрузі: *«Набачив усякого дива: і снігові гори, і сині та зелені озера, і Рейнський водопад, і Неапольську затоку з Везувієм, і мертве місто Помпею (то щось єдине на світі, таки справді), і золотисторожеву Сіцилію, і святий Акрополь атенський – престол вічної краси, і білу Канею, і безліч островів самоцвітних – цілий веселий світ, і Смірну – місто барвистих тканин, що виткані на взірць самої околиці, і фантастично гарний Константинополь... а поміж усім тим море, море і вічна пісня хвиль...»*.

Власне, певною мірою зі своїм чоловіком Климентієм Квіткою Леся також познайомилась через море. Як він сам казав – закохався, коли 1898 року у літературно-артистичному товаристві Київського університету Леся Українка читала оповідання «Над морем»:

«Море шуміло, дрібні камінці торохтіли, зачеплені хвилею, немов порікували, що їм не дає спокою химерна вода. Чайки цілими зграями літали над водою, жадібно скиглячи, однаково і в погоду і в негоду, вдень і вночі. Завжди поважні кримські садки стояли тихо, – і великої бурі треба, щоб вони зашуміли, як наші діброви. Каміння і скелі над берегом здавались ще більше нерухомими проти вічно живого, вічно рухомого моря, що при кожній хмарці, при кожній зміні небесного світла переміняло свій вид, але ніколи не розбивало гармонії картини».

1908 рік для Лесі був переломно-трагічним... На початку року вона консультується у лікарів. За допомогою рентгенівських променів – діагностичної новинки цього часу – стало відомо, що операція неможлива. Так, у неї розбивається мрія їздити в Європу як туристка, а не як пацієнтка. Лікарі спочатку в Ялті, а потім у Берліні винесли остаточний вирок, що далі нічого зробити не можна, тільки теплотікування. Бажано – у країнах із сухим теплим кліматом, як у Єгипті. Так Леся і опиняється біля Каїру – у Гелуані.

Леся Українка серед мешканців вілли «Континенталь» у Гелуані, 1910 рік

Саме у Єгипті, де вона закінчила свій підручник «Стародавня історія східних народів», у неї народився задум «Лісової пісні». Як розповідають дослідники-лесезнавці, вона встигла оцінити життя Єгипту, його культуру, адже давно хотіла пізнати країну фараонів, відколи ще вперше побачила давньоєгипетські виставки в музеях.

До Єгипту потім Леся Українка поверталася ще двічі. На той час це була не надто проста мандрівка: *«Добиратись потрібно було морем. Саме тоді була перша балканська війна. Тому мандрівка була, по-перше, довгою. По-друге – небезпечною. Морем плавали міни. Олена Пчілка неймовірно їх боялась. Леся їй фаталістично відповідала, що краще вже бомба і відразу, ніж хвороба, яка буде її доїдати десь у турецькому порту»*, – пояснює науковий співробітник Музею видатних діячів української культури Микола Захаркін. А ще дослідник додає, що *«Єгипет, із його давньою культурою та мертвим камінням, з якого виходить Сфінкс, із живими очима став місцем, де вона навіть у звичайному житті опинялась ніби на межі світів, де до неї приходила муза»*.

Леся Українка любила море... Воно вабило її своєю мінливістю, величчю, красою. Вимушені потребою лікування подорожі, кількаразові перебування на морських узбережжях збагатили її враження та сприяли розширенню кругозору письменниці. Описані нею пейзажі моря перегукуються з пейзажем у живописі. Володіючи вміннями художника та універсальним засобом – словом, вона виразно передавала рух моря, його динаміку, настрій. Леся Українка вміло користується цією перевагою та подає нам картини не статичні, а повні руху, насичені мінливими барвами. Ось, наприклад, сповнений динамізмом образ, який не може відтворити жоден майстер живопису – останні промені сонця прощаються з морем: *«на хвилях зелених тремтять червоні іскри блискучі»; «то іскра заблисне, то згасне»* («Вже сонечко в море сіда...»).

Отже, хоча й чужина завжди викликала в Лесі Українки тугу за рідним краєм, однак й збагачувала її новими враженнями, знаннями з життя інших народів. Подорожі зазвичай дарували їй зустріч із морем, сприяючи розвитку мариністичних мотивів у творчості поетеси. Леся Українка до останніх днів не втомлювалася оспівувати красу морської стихії. Хай якими стриманими, короткими бували її листи, вона не могла хоч кількома словами не згадати моря; повсякчас занотовувала нові враження від морських подорожей.

Образ моря став один із ключових у творчості Лесі Українки, з ним пов'язані не лише мотиви її творчості, а й події особистого життя. Море в творчості поетеси стало символом незламності, нескореності, безкінечності та мінливості людського життя. Леся Українка не випадково наголошує, що саме море і ліс необхідні для того, щоб з очей спала пелена духовної сліпоты, щоб людина усвідомила себе людиною на життєвому шляху.

Список використаних джерел

1. Головій О. М. «Ми ... вже привикли до моря і воно до нас»: мариністичні мотиви в епістолярній і прозовій спадщині Лесі Українки. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Вип. XXIV. Ч 1. С.123. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71343/17-Goloviy.pdf?sequence=1> (дата звернення: 14.10.2022).
2. Колінько О. Мариністика у світовій літературі: теоретичні виміри і художньо-естетичні домінанти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Вип. 26. Т.1. С. 111–118. URL: http://www.aphnjournal.in.ua/archive/26_2019/part_1/19.pdf (дата звернення: 14.10.2022).
3. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості: репринтне видання. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. 923. С. 6.
4. Кочерга С. Коріння саксіфраги (оповідання Лесі Українки «Над морем» крізь призму онтологічної поетики). URL: <http://lesiaukrainka.crimea.ua/saxifraga.htm> (дата звернення: 14.10.2022).
5. Кримський літопис Лесі Українки. URL: <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/krymskyj-litopys-lesi-ukrainky/> (дата звернення: 14.10.2022).
6. Крим у творчості Лесі Українки. URL: <https://islam.in.ua/ua/istoriya/krym-u-tvorchosti-lesi-ukrayinky> (дата звернення: 14.10.2022).
7. Листи Лесі Українки до О. Кобилянської. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1902/19020703.html> (дата звернення: 14.10.2022).
8. Перша морська подорож Лесі Українки (За спогадами Богдана Комарова). URL: <https://museum-literature.odessa.ua/project/persha-morska-podorozh-les-ukrayinki/> (дата звернення: 14.10.2022).